

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује

А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Бошковића Радосава* (Београд),
д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.* (Скопље), д-ра *Нахшичале*
Рајка (Љубљана), д-ра *Раковића Франа* (Љубљана), д-ра *Скока Петра*
(Загреб), д-ра *Шевановића Михаила* (Београд), д-ра *Томаковића Васе*
(Скопље), д-ра *Хрстић Маџа* (Загреб)

XVIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1949—1950

КО ЈЕ ПИСАЦ И КАДА ЈЕ САСТАВЉЕНА СЛУЖБА АРХИЕПИСКОПУ НИКОДИМУ?

I

Црквена поезија, по начину како се до ње дошло у старој српској књижевности, може се поделити у четири групе.

Прву групу сачињава постепено посрбљавано старословенско наслеђе из времена првих почетака опште словенске писмености (доба Ћирила и Методија) и из времена заједничке јужнословенске књижевности (са главним средиштем у Охриду). Сем превода с грчког, ту има и оригиналних ствари, као што је Служба Клименту Охридском, сачувана једино у рукопису из 1435 год., који је српске рецензије (*И. Ивановъ*, Български старини изъ Македония, 1931², 322—327).

Друга група садржи преносе у српску рецензију из старе бугарске књижевности, преводне и оригиналне. Тако су 1373/74 год. два монаха на Синају, Јаков и Јанићије, „престављали“ (како они сами кажу) с бугарског на српски језик Триод цветни, литургијну књигу која обухвата црквене службе од цветне недеље па до прве недеље после Духова. Они су се жалили да им је тај посао био веома тежак. Радили су за „цркву српску у Јерусалиму“, за манастир Арханђела Михаила и Гаврила, који је подигао краљ Милутин. За исти манастир начинили су још један препис. И ту са жаљењем истичу да су преписивали с бугарског текста (*Љуб. Сшојановић*, Стари српски записи и натписи I, 1902, 47; III, 1905, 223). Триод је још једном „извођен“ (по речима у запису) „из бугарскије књиги на србски чин“ 1433/34 год. Дијак Грубац се извињава да није био вешт „слову том“ (исти I, 86. Треба додати да се за Цветни триод мисли да га је превео Климент Охридски (*Б. Ангеловъ* и *М. Геневъ*, Стара българска литература, 1922, 34). Због тога је могуће да је преношен на српску рецензију старословенски превод који је временом добио бугарске језичке одлике. Од „бугарског извода“ писан је у XVI веку један Празнични mineј за септембар—јануар. Како је то литургијна књига са службама већим празницима, припада такође црквеном

песништву. Преписивач се плаши да није где погрешно „у словех у јусицах“. Правда се да је у томе „невешт“ (*Љуб. Стојановић*, Каталог Народне библиотеке у Београду IV, 1903, 48). Од оригиналних дела старе бугарске црквене поезије у српској рецензији имамо Службу царици Теофани од Јевтимија, патријарха трновског XIV века (у два рукописа, оба из XVI века — крушедолски, в. С. *Пећковић*, Опис рукописа, 1914, 52, и Цетињског манастира бр. 24; трећи рукопис помиње *Ил. Руварац*, али с напоменом да су „листови, на којима је била та служба, исчупани“ — Гласник СУД 49, 1881, 4). Лако се да објаснити зашто постоје српски рукописи те Службе. Мошти царице Теофане биле су у Београду све до 1521 год., све док их Турци нису однели у Цариград (*Ил. Руварац*, на сп. м. 1—5). Царица Теофана је била прва жена византиског цара Лава VI Мудрог (886—912), који се, после тог брака закљученог по жељи очевој, женио још трипут, газећи свој сопствени закон и долазећи у тежак сукоб са црквом и јавним мњењем (*Г. Острогорски*, Историја Византије, 1947, 124).

У трећу групу долазе наши преводи с грчког. Тако је „многогрешни Макарије“ 1381/82 год. превео „от грчкога извода“ Песму похвалну Богородици, коју је саставио Никифор Ксантопул, византиски писац прве половине XIV века (*Љуб. Стојановић*, Каталог рукописа САН, 1901, 179).

Четврта група је за нас најважнија, јер је у њој наша оригинална црквена поезија. То су службе Србима свецима, почевши од Симеона Немање.

Симеонову Службу написао је Св. Сава (текст код *Вл. Ђоровића*, Списи Св. Саве, 1928, 176—186). И Теодосије је саставио једну Службу Симеону, у коју је накнадно унео и стихире посвећене Св. Сави (*Драг. Костић*, Белићев зборник, 1921, 159 и Светосавски зборник I, 1936, 180, 183—184). Најстарији рукопис тога прерађеног текста сачувао нам се на пергаментном листу писаном за веме краља Стефана Душана (1331—1346), који је сада у Лењинградској библиотеци, у Хилфердинговој збирци (Споменик САН III, 1890, 165).

За Св. Саву постоје три службе, све три од непознатих писаца: две су везане за дан преноса Савиних моштију из Бугарске, за 6 мај, а трећа је за годишњи помен смрти, за 14 јануар. Прву службу преноса моштију објавио је *Сш. Новаковић* у својим Примерима књижевности и језика (1904^а) 152—158 из пергаментног Минеја београдске Народне библиотеке, али не из оног дела који је писао презвитер Братко у XIII веку, у доба краља Владислава I (као што се обично узима — *Сш. Новаковић*, сп. д. 152;

В. Ђоровић, сп. д. XXVIII), већ из другог дела Минеја који потиче из времена око 1330 год. и који су дијак Никола и Радослав радили за „велику госпожу“ Радославу, жену Мишљења, „тепчије великог српског“ (*Љуб. Сшојановић*, Каталог Народне библиотеке IV, 43). Другу Службу преноса штампао је *Љуб. Ковачевић* у Гласнику СУД 63 (1885) 20—40 по рукопису инока Георгија из 1599/1600 год., сада у Српској академији наука (*Љуб. Сшојановић*, Каталог, 23). Њу је такође издао, и то заједно са својим преводом на данашњи наш књижевни језик, *Сш. М. Димитријевић* у Гласнику Српске православне патријаршије 1935 (одакле је и посебно оштампана). То друго њено издање приређено је по рукопису из 1659/60 год. проигумана завалског Висариона, односно са оних додатих листова за које Димитријевић мисли да су из истог времена, а можда и од истог преписивача. Службу Св. Сави за годишњи помен објавио је *Љуб. Сшојановић* у Споменику САН III (1890) 167—175 по пергаментном рукопису почетка XIV в.

У другој Служби преноса и у Служби за годишњи помен налази се један од три досад позната примери употребе назива „Србија“ у нашим ћириличким споменицима (*Ђ. Радојичић*, Прилози П. Поповића 9, 1929, 199; *С. Машић*, сп. м. 12, 1932, 166—167 не даје четврти пример, већ указује на нови рукопис са трећим примером). Завалски рукопис место „в Србију“ има „в скрбију“ (стр. 34) и то би по *Сш. М. Димитријевићу* одговарало оригиналу (стр. 6), што не може да буде тачно већ из тог разлога што предлог *в* тражи 4 или 7 падеж, а у тим падежима реч *скрб* има облик *скрб*, односно *скрби* (док је *скрбију* или *скрбљу* 6 падеж). Кад је већ реч о изразу „Србија“, можемо скренути пажњу на још један пример његове употребе: налази се у попису византиских листина манастира Хиландара из 1304—1307 год. (изд. *А. Solovjev*, *Annales de l'Institut Kondakov* 10, 1938, 31).

Св. Сави је посвећен и један Акатист, сачуван у једној румунској породици, који је *Илија Берић* штампао у Летопису МС 109 (1864) 82—92. На данашњи наш језик *С. Петковић* је превео други један Савин Акатист (1928), који је на црквенословенском језику и који је штампан у Москви (1887). Име писца није истина назначено у наслову тога Акатиста, али се оно казује на корицама, у попису разних акатиста које је издао светогорски манастир Св. Пантелејмона (тако је бар у другом издању, из 1892 год.). Одатле је Петковић могао сазнати да је то дело митрополита *Михаила* (као анонимно дело забележено је и у нацрту библиографије о Св. Сави од *Сш. Сшанојевића* и *Рад. Перовића*, Братство 28, 1934, 69).

Стевану Првовенчаном је написао Службу патријарх Пајсије и она нам се, у прерађеном облику, сачувала у штампаним Србљацима из 1761, 1765 и 1861 год. (*Ил. Руварац*, О пећким патријарсима, 1888, 37, 38—39, 64; упор. Српски Сион 8, 1898, 592). Наследник Св. Саве, архиепископ Арсеније, има Службу, којој се не зна писац и од које не постоји научно издање (*Сш. Сћанојевић*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 5, 1932, 2—3 нап. 4). И за архиепископа Јевстатија I је написана Служба, опет од непознатог писца. Није приређено научно издање (в. *Сш. Сћанојевић*, Глас САН 153, 1933, 56—57 нап. 30). Краљу Милутину је саставио службу Данило Млађи (издао *Вл. Ђоровић*, Глас САН 136, 1929, 66—83). То је по свој прилици патријарх Данило III, а Служба је рађена око 1380 год. (*Ђ. Радојичић*, Стари српски књижевници, 1942, 74—77). Служба Петру Коришком (у првој редакцији необјављена, а у другој издата од *Сш. Новаковића*, *Starine Jug. akad.* 16, 1884, 12—27) бесумње је од Теодосија, биографа Св. Саве и писца Службе Симеону и Саги (*Драг. Косић*, Светосавски зборник I, 174—177; упор. *М. Бојчевић*, Св. Петар Коришки и његов манастир, 1940, 36—41). Стеван Дечански је добио Службу тек у почетку XV века, од тадашњег игумана манастира Дечана Григорија Цамблака (*Ђ. Радојичић*, сп. д. 31). Није објављена у научном издању. Служба цара Уроша је од патријарха Пајсија, а писана је 1642 год. (*Ил. Руварац*, сп. д. 44). Позната је по тексту из штампаних Србљака. Не зна се поуздано од кога потиче Служба кнезу Лазару (још необјављена у критичком издању), али је она вероватно дело Данила Млађег, односно патријарха Данила III (в. *Вл. Ђоровић*, Историја Југославије, 1933, 221). Патријарху Јеврему написао је Службу епископ Марко (*Ђ. Радојичић*, сп. д. 99—101). Немамо ни ову Службу у критичком издању. Поп Пеја је писац Службе Ђорђу Кратовцу (штампао *Сш. Новаковић*, Гласник СУД 21, 1867, 104—131; на данашњи књижевни језик превео *М. Ђ. Милићевић*, Ђорђе Кратовац, 1885, 98—130). У Раковачком рукописном србљаку из 1714 год., сада загубљеном, биле су службе деспоту Стевану Бранковићу и његовим синовима деспоту Ђорђу (Максиму) и деспоту Јовану (*P. J. Šafařík*, *Geschichte der südslawischen Literatur* III, 1865, 197—198). Максимова Служба налази се и у више других рукописа. Служба деспотици Ангелини постоји у штампаним Србљацима (*Ђ. Радојичић*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 12, 1939, 294—302). Ни за једну од тих служби не зна се писац, а не постоје ни њихова научна издања. Службу Стевану Штиљановићу писао је монах Петроније у манастиру Хопову 1675 год. (*Љуб. Сћојановић*, Стари српски записи и нат-

писи I, 1902, 414; упор. *Ил. Руварац*, Летопис МС 117, 1875, 109). Не постоји научно издање, па смо упућени на штампане Србљаке.

Римнички србљак из 1761 год. је најстарији од три досада штампана србљака. Прештампан је 1765 год. Као место штампања назначена је Москва. Да је тај Србљак заиста московско издање, мислио је *Дим. Руварац*, Прилози П. Поповић 2 (1922) 20. По њему, „то се види јасно“ по словима која су „истоветна“ са московским, а „сасвим друкчија“ од млетачких. Међутим, *Сш. Новаковић* је налазио да се „по штампи види“ да је то млетачко издање (Српска библиографија, 1869, 9). Треће издање, измењено и допуњено, приредио је митрополит *Михаило* 1861 год. у Београду. Сва та три издања су на црквенословенском. Пред овај рат почело се са штампањем четвртог издања Србљака, опет на црквенословенском. За науку то ново издање не би било од значаја, јер текстови за штампање нису критички припремани.

II

Српска академија наука има један рукопис са службама архиепископу Јевстатију и архиепископу Никодиму (бр. 86). Писан је црквенословенски. Рад на њему је завршен 15 маја 1805 год. Не каже се ко га је преписивао, али се бележи да је то било у Дечанима за време игумана Данила. Трошак је поднео Никодим, архимандрит манастира Пећске патријаршије (*Љуб. Стојановић*, Каталог САН 22).

О Јевстатијевој Служби из овог рукописа *Сш. Стојановић* је узгред проговорио неколико речи (Глас САН 153, 56—57 нап. 30). Налазио је да у Служби „има новијих уметака“, али је ипак веровао да је „већина стихира у њој без сумње стара“. Није запазио да поред појединих стихира пише „Јоаново“, „Твореније Јоана учитеља“ и „тогоже“. То ће бити састави Јована Ђорђевића, доцнијег епископа вршачког (1750—1769) и митрополита карловачког (1769—1773), који се бавио црквеним песништвом. Као епископ или можда још и раније, Ђорђевић је написао Стихиру општу српским светитељима (*Ил. Руварац*, Прилози агиолошки, Српски Сион 8, 1898, 458, 526; упор. *М. Косић*, Гроф Колер, 1932, 83—85, 135—138). За Ђорђевића је *Гедон Јуришић*, по казивању дечанских калуђера, забележио, да је „као дете у Манастиру Дечанима ђаком и ђаконом био“ (Дечански првенац, 1852, 40), па је вероватно био и учитељ у дечанској школи, која је постојала, како пише *Иван Ивановић*, „од незапамћеног времена“ (Годишњица Н. Чупића 32, 1913, 256).

Никодимова. Служба у овом је рукопису под 11 мајем. Тај датум има Служба и у једном рукописном Србљаку из почетка XVI века (Ловћенски одјек I, 2—3, 1925, 25). Такође је с тим датумом у једном Требнику из XVI века манастира Пећске патријаршије (Зборник за историју Јужне Србије I, 1936, 173). И у једном рукописном одломку, вероватно из XVI века, Служба је са 11 мајем. Псалтир с последовањем бр. 43 Цетињског манастира, који је писан пре 1627 год., има Никодимов кондак, и то опет са 11 мајем. Митрополит *Михаило* унео је Никодимову Службу под тим датумом у свој Србљак (л. 1286 — л. 1326). И календари „Црква“ Српске православне патријаршије бележе Никодимов помен под 11 мајем (в. три последња календара за 1946, 1947 и 1948 год.). Међутим, на Типику Саве Јерусалимског, који је сам Никодим превео 1318/19 год., има запис да се „архиепископ свети Никодим“ преставио 12 маја (Гласник ДСС 11, 1859, 194). Тако пише и у Данилчевом типику из 1416 год. (*Љуб. Сћојановић*, Стари српски записи и натписи III, 1915, 73). И ту се за Никодима каже да је „свети“. Ми не знамо кад је Никодим проглашен за свеца, али то је морало бити још у XIV веку, јер у Пећском летопису, у чланку о патријарсима, пише да је у манастиру Пећској патријаршији Никодим сазидао цркву Св. Димитрија и да у њој „светије мошти јего лежет в ковчезе“ (*Љуб. Сћојановић*, Стари српски родослови и летописи, 1927, 105). Тај је летопис постао „одмах после г. 1391“ (исти XXXVII, LXXX; упор. Ђ. Радојичић, Стари српски књижевници, 21—23).

У Никодимовој служби за владоце се употребљава израз „цар“. То је дало повода Ст. Станојевићу да помишља на неког Бугарина као писца или прерађивача Службе. Питао се да није можда то био Григорије Цамблак. Али једно место из Службе одвратило га је од тих претпоставки. Никодим се у Служби позива да се моли „даровати цркви једномишљенија“. Станојевић је налазио да се ту мисли на спор између српске и грчке цркве, који је трајао од 1354 до 1374 год. Тим годинама он и датира постанак Службе. На тај начин искључује сваку комбинацију с Григоријем Цамблаком (Глас САН 153, 71—72 нап. 71), који се родио око 1364 год.

О писцу Службе није било потребно размишљати. Он се сам казује у Служби. Чудновато је да то место Станојевић није запазио. На почетку канона празника даје се „крајегранесије“, а затим пише: „Твореније господина Марка епископа“ (л. 25а). И код митрополита *Михаила* налази се тај помен епископа Марка, само

је изостављена реч „господина“. Као „Твореније Марка епископа“ канон је обележен и у рукописном одломку, вероватно XVI века.

Епископ Марко нам је позната личност. Рођен је 1359/60 год. у околини Пећи, од родитеља који ће се пред крај живота замонашити. Отац му је био свештеник и све своје синове посветио је томе позиву. Од петорице браће Марко је био најмлађи. Чим је то по канонима било могуће, у 17 години Марко је постао монах. Замонашио га је сам патријарх Јеврем, у чијем ће „послушанију“ остати дуги низ година. Кад Јеврем први пут оставља патријаршки престо (1379 год.) и одлази у манастир Св. Арханђела код Призрена, а затим по свој прилици негде у околину Пећи, Марко га бесумње никако не напушта. За време Јевремовог поновног управљања српском црквом у тешким данима непосредно после Косова, Марко бива рукоположен за свештеника. То је било у Пећи, у „велицеј цркви србскеј“, али рукоположење није извршио лично патријарх него ко други од архијереја. Затим се Јеврем по други пут повлачи с престола (1390 год.), али не одлази далеко од Пећи. Марко постаје епископ пећски, па је тако и даље у сталној вези с Јевремом. Због тога је Марко доцније могао да говори да је с Јевремом био 23 године и да о његовом животу све „известне“ зна. Родитељи Маркови били су имућни људи; имали су прилично „трудољубно стежаније“, за које Марко истиче да није „от хиштенија и неправди“. Сазидали су негде у околини Пећи цркву, коју су посветили Св. Ђорђу вероватно због тога што је то било световно име Марковог оца, јеромонаха Герасима. Код те цркве је живела Маркова мати као монахиња Јефимија, ту је и умрла и ту је вероватно и сахрањена. Ускоро је у дубокој старости умро и отац (1392 год.), који је заједно с Марком био „в послушанији“ код патријарха Јеврема и на тој дужности остао до смрти. Марко се бавио преписивањем књига. Од њега имамо *Минеј* за четири последња месеца црквене године (мај—август). Писан је 1398/99 год. Првобитно је служио Марку за његове личне потребе, а затим га је Марко поклатио цркви Св. Ђорђа на Ждрелнику (т. зв. Новој цркви), коју је подигао 1411 год. Тада је *Минеју* додао своје Завештање цркви. У *Минеј* је другом руком унет и један оригиналан састав епископа Марка, Помен оцу Герасиму и мајци Јефимији. Сем тих мање важних ствари, Марко је написао *Живот патријарха Јеврема*, а саставио је, као што смо већ рекли, и његову *Службу*. Не знамо кад је Марко умро (*Б. Радојичић*, *Стари српски књижевници*, 23—25, 89—104).

Станојевић је пошао од податка о спору у српској цркви, па је онда закључивао о писцу. Ми ћемо обрнуто поступити.

Нама је познат писац и знамо у коме је времену живео и радио. Потражићемо шта је навело Марка да српској цркви жели „јединомишљеније“. То није могао бити спор са грчком црквом. У доба кад се он решавао Марко је био веома млад, имао је 14—15 год. Још није био ни монах. Не може се, дакле, ни мислити да је Служба Никодиму постала пре 1374 год., или баш те године. Има једно место код Константина Филозофа, у његовој биографији Стевана Лазаревића, које нам у овом питању може бити од помоћи. Кад Константин говори о коначном измирењу између деспота Стевана и Ђурђа Бранковића ујесен 1412 год., он наглашава да тада „растојеште се уди црковнији в једино“ сабраше (Гласник СУД 42, 1875, 304). Рђави односи између деспота Стевана и његових сродника, породице Вука Бранковића, имали су, као што се види, утицаја и на црквено јединство. Бранковићи су држали Пећ (в. Гласник Скопског научног друштва 21, 1940, 69—72), а епископ Марко, као што смо већ рекли, био је пећски епископ. Марко је очевидно имао највише разлога да цркви жели „јединомишљеније“. С оваквом интерпретацијом тога места из Службе у најбољој је сагласности друго једно место, у коме се Никодим позива да се моли „царем нашим способствовати на супостати и мирови смиреније давати“ (навод је из рукописног одломка). Овде је употребљена множина место једине несумњиво због тога што је текст писан у доба када је пећска епархија била не само у држави Бранковића већ и у држави деспота Стевана: можда од 1402, а свакако од 1404, па све до 1412 год., до коначног измирења између деспота и Ђурђа. И у Завештању својој цркви 1411 год. Марко говори о „благочстиве господствујуштим“, а на једном месту изрично помиње „господина деспота и госпођу Мару“, удовицу Вука Бранковића (*Љуб. Шојановић*, Стари српски записи и натписи IV, 1923, 22—24).

Када је писао Службу Никодиму Марко је био под утицајем Григорија Цамблака, који је био игуман у Дечанима, дакле недалеко од Пећи. Од Цамблака је Марко примио да владоце назива „царевима“. Са Цамблаковом биографијом Стевана Дечанског треба довести у везу ове Маркове речи из Службе: „Царствија серпскаго венцем украшени цар и мученик Стефан тебе оче наставника и оца духовнаго пријел јест“ (у тексту одломка, свакако преписивачком погрешком, изостало је Стефаново име). Цамблук говори о Никодиму, и то веома похвално, описујући како венчава Стефана „венцем царствија“ (Гласник ДСС 11, 1859, 65). Како је Цамблук писао биографију Стевана Дечанског између 1402 и 1404 год. (Гласник САН I, 1—2, 174—175), значило би да је епископ Марко саставио Службу Никодиму између 1404 и 1412 год..

Ђорђе Сп. Радојичић